

Rosmalla

7 uxoribus 7 filius. *Donatio Alfgeri.*

Anno uero .ii. eiusdem regis Ludowici tradidit Alfger in pago rexandria siue testar banto in uilla Empele eccliam 7 mansu unu. 7 prata. 7 in Hunsece mansos .iii. 7 in hatalle mansu dimidiu. 7 in Ortmon terra ad modia .x. sementis. 7 prata. 7 in illa silua porcos duo. 7 in Rosmalla mansu plenu cu pratis. 7 in silua porco .vi. Et in Herpina mansu plenu cu pratis. 7 in Angrisa mansu dimidiu. 7 in Ostrol tram ad modia .x. 7 in silua porcos duos. 7 prata. Et mancipia .xx. v. In earatione ut sibi ad dies uite sue pstaret abb eccliam in Maruilde. 7 ad ipsa pinentes mansos .ii. 7 in sup mansos .x. cu pleno seruitio. 7 in palethe mansu in dominicatu. 7 mansos seruitis .v. 7 mancipia .l. vi. Et p obitu ei ut reqres ad scm Habarnu reuerterent. *Donatione hominu*

1200
jaar

Rosmalen

Orthen

Empel

Engelen

Heemkundekring Rosmalen

Jaargang 25 – Nummer 2

1200
jaar

Rosmalen

Orthen

Empel

Engelen

COLOFON

JAARGANG 25 - NUMMER 2

JULI 2015

Rosmalla (ISSN 0925-2894) wordt drie keer per jaar uitgegeven onder eindverantwoording van het bestuur van de Heemkundekring Rosmalen. Gevestigd in Perron-3 Rosmalen Postbus 64 5240 AB Rosmalen

www.heemkundekringrosmalen.nl
info@heemkundekringrosmalen.nl

Bestuur Heemkundekring Rosmalen:

- Wilma van Creij, voorzitter
- Truus Birsak-Verhallen, Secretaris
- Henda Pennings, penningmeester
- Rien van Grunsven, bestuurslid
- Kitty van der Doelen-Crane

Werkgroep Redactieraad 'Rosmalla':

- Gerrit Mol
- Frans Vos
- Michiel van Heumen
- Wil Coppelmans
(lay-out en tekstverwerking)

Productie:

- Druk: Nextprint B.V. Rosmalen

Losse nummers:

- €5,50 per uitgave

Distributieadres:

- Henda Pennings
Vliertwijksestraat 4c
5249 RH Rosmalen

Kopijadres:

- Heemkundekring Rosmalen
Postbus 64 5240 AB Rosmalen
- g.mol@ziggo.nl

Ledenadministratie:

- Henda Pennings
Vliertwijksestraat 4c
5249 RH Rosmalen

Iedere auteur draagt persoonlijke verantwoordelijkheid voor zijn of haar artikel. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd tenzij bronvermelding plaatsvindt.

Inhoudsopgave	Pagina
<i>Redactie</i> Voorwoord	2
<i>Henk Knapen</i> Nog meer over Wim Westerlaken	2
<i>Gerrit Mol</i> Van karrenspoor tot snelweg	3
<i>Hein Vera</i> De akte van Lorsch uit 815	8
<i>Drs Ronald van Genabeek</i> Rosmalen, 1200 jaar en ouder	13
<i>Rob Hoogeboom</i> Op de koffie bij Hendrik Coppens	21
<i>Carl Horn</i> Luiklokken van de Annakerk in Hintham	24
<i>Gerrit Mol</i> Rosmalen in 1881	27
Heemkundekring Rosmalen dankt zijn sponsors	28

Foto omslag:

In de Codex Laureshamensis, vervaardigd tussen 1170 en 1175, staat een aantekening die verwijst naar een schenking in 815 door een zekere Alfger aan de abdij te Lorsch nabij Worms, o.a. over bezittingen in Angrisa (Engelen), Ortinon (Orthen), Empele (Empel) en Rosmalla (Rosmalen). Deze aantekening, gevonden in een rond 1175 opgestelde kopie van afspraken over schenkingen in het verleden, was voldoende reden om in 2015 een 1200-jarige naamsvermelding te gaan vieren met de vier daarin vermelde en eeuwenoude nog steeds bestaande gemeenschappen binnen de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch, ieder met hun eigen historie.

Voorwoord

Onze vorige uitgave is goed ontvangen. Dat geeft de redactie moed. Bedankt voor de positieve reacties. Ook dit nummer van *Rosmalla* is volgens de redactie zeer divers en de moeite waard. Stadsarcheoloog Ronald van Genabeek schreef een interessante samenvatting van zijn lezing over archeologie in Rosmalen. Hein Vera verdiepte zich weer op een andere manier in de historie van 1200 jaar naamsvermelding Rosmalen. Rob Hoogeboom zocht het kort bij huis bij een echt Rosmalense familie. De redactie zelf liet zich ook niet onbetuigd middels een verhaal naar aanleiding van de lezing van Henk Buijks over de aanleg van de weg 's-Hertogenbosch-Grave en hoe het met de klokken van de Hinthamse Annakerk staat kunt u ook lezen en bekijken! Ook treft u een aantal foto's aan van het Rosmalen-1200-evenement op zondag 14 juni. Veel lees- en kijkplezier!

De redactie.

Nog meer over Wim Westerlaken

Henk Knapen

In de vorige aflevering van *Rosmalla* trof u een artikel aan over pastoor Wim Westerlaken. Een leerzame reactie daarop kwam van ons lid Henk Knapen, waarvoor dank!

Het fraaie *Rosmalla* jrg. 25, nr. 1, met veel interesse bekeken en gelezen, zoals altijd.

Een detail viel me op: over pastoor Wim Westerlaken. Er was blijkbaar twijfel of hij onderdeel is geworden van het Bisdom 's-Hertogenbosch. De erbij afgedrukte kaart is daar volgens mij duidelijk over: 14 juni 1961 “in perpetuum incardinatus (of -um) in nostra Diocesi”. Dus blijvend onderdeel van het priestercollege van het bisdom. Dat was dus nog vóór de bisschopswijding van Mgr. Bluysen in december 1961 en nog enkele jaren voor zijn benoeming als “parochus” van Boerdonk. Iedere clericus diende een kerkelijk thuis te hebben: een bisdom, of een orde of congregatie, met ook zorgplicht voor de betreffende persoon. Dus Wim Westerlaken zal formeel

overgestapt zijn van het Braziliaanse bisdom naar het Bossche. In 1976 kreeg hij volgens de kaart eervol ontslag in Boerdonk. Het Bisdom is dan blijkbaar ook overgestapt op het Nederlands. Volgens hetgeen erachter staat, kreeg hij rijkspensioen (met doktersverklaring?)(AOW??) en is hij aangemeld bij het PNB, het pensioenfonds van de Nederlandse Bisdommen. Dat pensioenfonds was niet lang daarvoor opgericht en was op solidariteit gebaseerd: hij zal daarvan dus een volledige uitkering hebben genoten. Of het “rijkspensioen” toen hetzelfde inhield als AOW, weet ik niet. Bij verblijf in het buitenland moest AOW-premie doorbetaald worden om later terug in Nederland een volledige uitkering te krijgen. Maar die details lijken me minder van belang!

Ik heb bij het lezen van de kaart een loep gebruikt ... wellicht hebben jullie een kopie van de kaart op ware grootte, dat zal een en ander nog veel duidelijker en controleerbaarder maken!

Van karrenspoor tot snelweg

Gerrit Mol

Inleiding

Dinsdag 17 maart waren een 50-tal mensen te gast bij onze heemkundekring voor een lezing door Henk Buijks, voormalig archivaris in onder andere de gemeente Rosmalen, later werkzaam bij het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC). Henk vertelde op boeiende wijze over de ontstaansgeschiedenis van de weg 's-Hertogenbosch – Grave. Hij publiceerde daarover een boek, “Van karrenspoor tot snelweg”, dat in 2005 aan alle gezinnen in de toenmalige gemeente Maasdonk geschonken werd. Henk Buijks gaf toestemming om zijn boek te gebruiken als bron voor wat notities bij het gedeelte van de weg dat over Rosmalens gebied ligt. Voor wie het hele boek wil inzien, ligt het ook in de bibliotheek van onze heemkundekring. Dit artikel is gelardeerd met tekeningen van de aanleg en foto's van diverse panden langs het Rosmalense deel van de weg. Onze lezers zullen veel panden herkennen. Michiel van Heumen en Tiny Kappen zorgden voor die illustraties, waarvoor dank.

De voorbereidingen

De voorbereidingen voor de aanleg van de weg begonnen eigenlijk al kort na 1800. Het eerste gedeelte vanuit 's-Hertogenbosch was al langer verhard, tot aan het tol-

huis in Hintham. De straatnaam Oude Baan in ons dorp geeft aan dat een deel van het oost-westverkeer daarover ging. Henk Buijks citeert in zijn boek de Fransman Victor Donatien de Musset-Pathey die per koets tussen Grave en

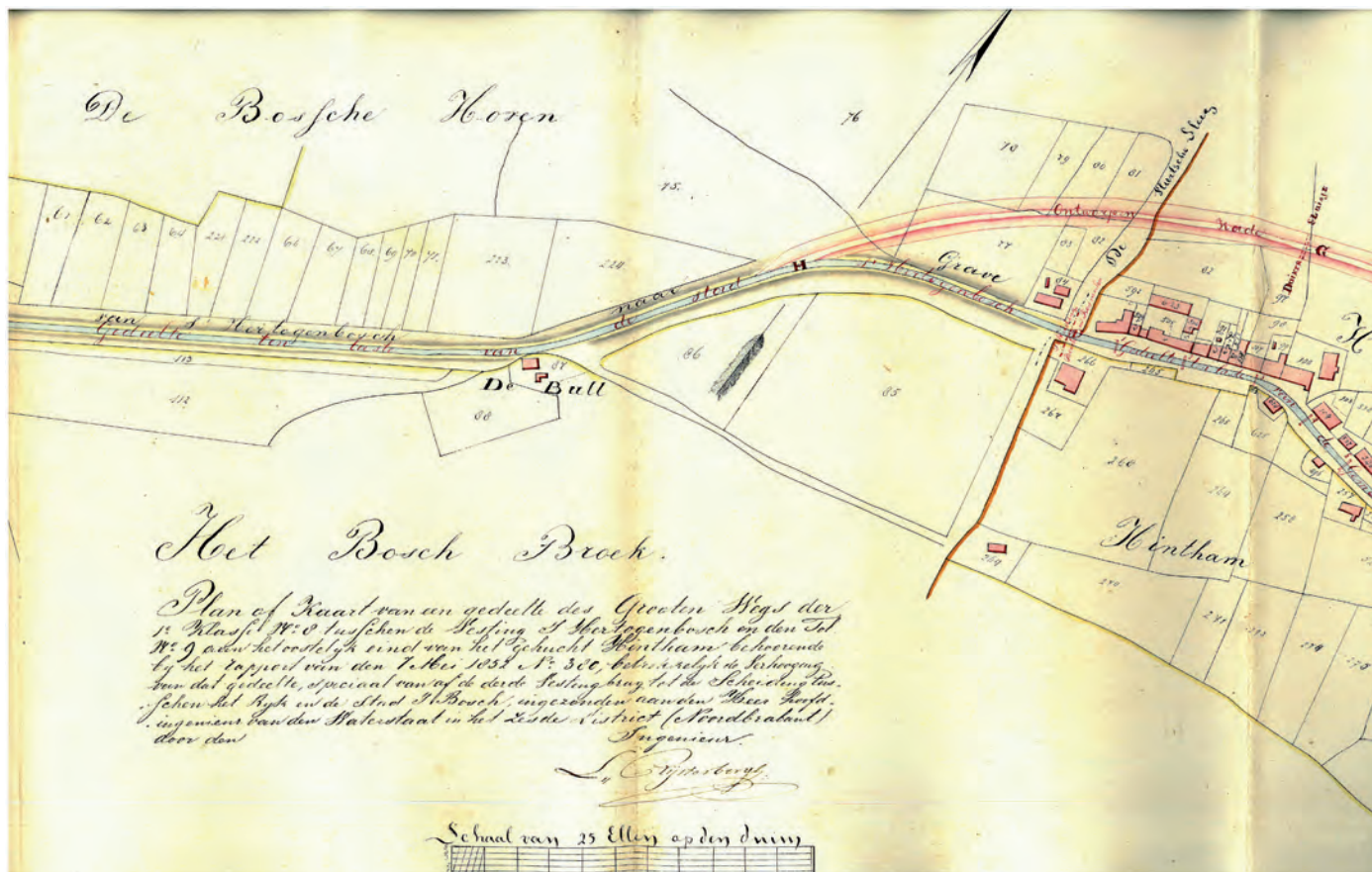
's-Hertogenbosch reisde en een aardige beschrijving gaf van het landschap wat hij daar aantrof. Het geeft ons een beeld hoe het landschap rond Rosmalen er 200 jaar geleden uitzag. “Tussen Grave en 's-Hertogenbosch ziet men van tijd tot tijd onvruchtbare vlakten. Maar de bomen bij de boerderijen en een aantal mooie percelen rogge vormen een levend bewijs dat deze onvruchtbaarheid minder toe te schrijven valt aan de bodemsoort dan aan verwaarlozing

door de bewoners. De onbebouwde grond is dezelfde als waar mooie, gezonde bomen op staan. Deze onvruchtbaarheid is dus toe te schrijven aan bijzondere omstandigheden, want rondom alle boerenbedrijven ziet het er een stuk florissant uit. Voor het overige scharrelt er veel vee in die vlakten rond. Waarschijnlijk zijn het gemeenschappelijke gronden, die niet passen bij een gezonde landbouw en dus zouden moeten worden afgeschaft. Er groeit spontaan een fijne en korte grassoort in de zandvlakten, die overigens het water doorlaten en niet lijken op de dorre vlakten van Gascogne. Enkele bosjes met mooie sparren laten zien wat er met goed resultaat kan worden gekweekt. Verder groeien er de bomen van onze bossen zoals de eik, de haagbeuk, de berk, en ik ben ervan overtuigd dat men deze nu monotone vlakten moet omvormen in bos. ”Tot zover deze Fransman, die waarschijnlijk erg geïnteresseerd was in landbouw en veeteelt.

Franse invloed

Toen ons land in 1810 werd ingelijfd bij Frankrijk werden er veel plannen gemaakt om wegen aan te leggen of te verharderen. Dit zal waarschijnlijk om economische redenen zijn gebeurd, maar natuurlijk was het ook gemakkelijk om troepen te verplaatsen. Toen de Fransen verdwenen trad

Tekst uit bovenstaande kaart:

Plan of Kaart van een gedeelte des Grooten Wegs der 1^e Klasse N^o8 tusschen de Vesting 's Hertogenbosch en den Tol N^o9 aan het oostelijk eind van het gehucht Hintham behoorende bij het rapport van den 7 Mei 1852 No 380, betrekkelijk de Verhooging van dat gedeelte, speciaal vanaf de derde Vestingbrug tot de Scheiding tusschen het Rijk en de Stad 's Bosch, ingezonden aan den Heer hoofdingenieur van den Waterstaat in het zesde District (Noordbrabant) door den Ingenieur L. Rijsterborgh.

Opgaaf der lengten van de Verschillende gedeelten des Grooten Wegs.

1e Rijksgedeelte

AB: Gedeelte met steenen muurtjes bezet lang 220 Ellen

BC: Overig gedeelte tot de Scheiding met den Stadweg 350 Ellen.

1e Rijksgedeelte 570 Ellen

CHD: Stadsgedeelte.

Vanaf de Scheiding met het Rijksgedeelte bij C tot de scheiding van het Rosmalensch gedeelte bij D lang 845 Ellen

DE: Rosmalensch gedeelte

Van af de scheiding met stadsgedeelte bij D tot de scheiding van het tweede Rijksgedeelte bij E lang 415 Ellen

EF: 2e Rijksgedeelte

Vanaf de Scheiding met het Rosmalensch gedeelte bij E tot den Tol No 9 bij F 144 Ellen

Te zamen 1974 Ellen

ABC 1e Rijksgedeelte lang 570 Ellen

CH Stadsgedeelte tot 610 Ellen

HGF De projectkade 850 Ellen

Te zamen 2030 Ellen

Dus over de Kade langer 56 Ellen

koning-koopman Willem I aan. Deze was er veel aan gelegen om het industriële zuiden middels wegen en kanalen te verbinden met het handeldrijvende noorden en westen. De aanleg van de nieuwe straatweg Grave – 's-Hertogenbosch werd vastgelegd in het Koninklijk Besluit van 21 september 1818. De totale afstand bedroeg 32755 meter en 37 centimeter. Voor de wandelaars onder ons: te voet deed men er 5 uur 54 minuten over. Blijkbaar liep men toen sneller dan nu!

De bestrating

De bestrating werd begonnen na de aanbesteding in juli 1822. In onze omgeving gebruikte men overwegend keien uit België. Buijks vertelt over twee vrienden die in die tijd toevallig per koets van Grave naar 's-Hertogenbosch reisden. Over de omgeving van Rosmalen vertellen deze twee heren: “Nu kwamen wij in zulk zwaar zand dat het om de wielen als het water om een watermolen stooft tot aan het dorp Lichten, dat zeer aartig en lief gebouwd is.

(volgens Buijks gaat het hier over Hintham). Hier waren veel Bosschenaars met rijtuigs. De straatweg, die reeds tot zoover loopt, opgehost zijnde kwamen wij verder. Nabij den Bosch is dezelve op een dijk aangelegd met twee steenen weeringen aan weerskanten om er niet aftevalen: want 's winters is alles om den Bosch of onder water of niet toegankelijk door 't moeras.”

Het reizen

Vanaf 1836 was 't in alle jaargetijden mogelijk zonder al te veel moeite van 's-Hertogenbosch naar Grave te reizen. Het beeld dat de meeste mensen hebben van de oude rijkswegen in Brabant en Limburg, is niet alleen bepaald door de lange, rechte rijbanen, maar ook door de statige rijen bomen erlangs. De ingenieurs van Rijkswaterstaat vonden dat die erbij hoorden. Naast de aarden baan en de bestrating waren ook deze bomen op alle bestekken te vinden. Tussen de Hinthamerpoort en het dorp Hintham was de

stad 's-Hertogenbosch de uitvoerende instantie. Die weg oogde erg mooi, met aan de buitenkant Canadese populieren en aan de binnenkant Italiaanse populieren. Toen

echter in verband met de Belgische Opstand de Bossche vesting in staat van verdediging werd gebracht, verdwenen de bomen. Vanaf het tolhuis bij Hintham tot aan de Rosmalense heide mocht de Bosschenaar Wouter Heeren, die hier een hoeve in eigendom had, de aankleding van de weg regelen. Hij liet in 1823 662 eiken, 661 canada's en

8 Italiaanse populieren planten. De bomen stonden steeds op ongeveer zes en een halve meter van elkaar.

De financiering

Het geld voor de weg kwam in eerste instantie uit 's rijks kas, maar er werd af en toe ook wel een beroep gedaan op de provincie en de belanghebbende gemeenten. Dat laatste

gebeurde bijvoorbeeld in 1827-1828, toen de weg tussen 's-Hertogenbosch en Hintham moest worden verhoogd. Hoewel dus het Rijk de kosten voor haar rekening nam, werden er tussen 's-Hertogenbosch en Grave toch zes tol- len gebouwd. Het eerste tolhuis stond aan het uiteinde van Hintham en vanaf 1 april 1825 lag hier een slagboom over

de weg. Ruim vijf kilometer verder volgde de tweede tol (bij het toenmalige wegrestaurant “De Goudfazant”). Het toltarief varieerde van 2 tot 20 cent, afhankelijk van het aantal wielen en paarden. In 1872 werd het tolsysteem

overal in het land afgeschaft.

Een concurrent voor de weg werd natuurlijk de trein die vanaf 1881 tussen Nijmegen en 's-Hertogenbosch denderde. Ook de stoomtram liet zich zien. Tussen Hintham en de afslag naar Berlicum liep de rails langs de rijksweg.

Op 18 augustus 1898 brengt burgemeester Nieuwenhuizen de Brabantse Commissaris der Koningin met zijn eigen koets van Rosmalen naar Nuland voor een werkbezoek. Dat gaat natuurlijk via de straatweg 's-Hertogenbosch-Grave.

In het begin van de twintigste eeuw kwam geld beschikbaar voor de aanleg van fietspaden. In 1906 legde de firma L. van Drunen voor f 4860 het fietspad langs de weg.

De eerste fietsverkeersborden, geplaatst door ANWB, verschenen eveneens in die tijd. Auto's verschenen vanaf 1896 op de Nederlandse wegen, maar de eerste tientallen jaren bleek het aantal toch nog te verwaarlozen. Braban-

ders hielden het voorlopig bij paard en kar! Rond 1930 echter nam het aantal auto's dusdanig toe, dat overgegaan werd tot asfaltbetonverharding. Dit om het rijden in een gemotoriseerd voertuig enigszins aangenaam te maken. Vanaf 1930 verschenen er ook steeds meer autobussen. Vaak werden die bestuurd door éénmansbedrijfjes.

Rijbaanverdubbeling

De rijbaan werd 6 tot 7 meter breed, met aan weerskanten een anderhalf meter breed fietspad. Dezelfde aannemer Van Drunen uit 1906 verdiende er goed aan.

Van 1962 tot 1964 vond een rijbaanverdubbeling plaats. De kruisingen waren echter nog gelijkvloers en dus gevaarlijk. Door de aanleg van een ring rond 's-Hertogenbosch was het in Hintham inmiddels wel een stuk stiller geworden. In december 1987 passeerden tussen Rosmalen en Heesch dagelijks 40.000 voertuigen. De verkeerslichten waren niet op elkaar afgestemd en dat leidde tot veel files. De weg werd inmiddels N50 genoemd. De drukte leidde ertoe dat besloten werd het stuk tussen Rosmalen en Geffen tot autosnelweg om te bouwen. De weg zou voortaan A59 heten. Dat werk zou in 1991 beginnen. Het werd echter 2003. Dat was nog eerder dan gepland, doordat er voorfinanciering plaatsvond door rijk, gemeente en aanliggende gemeenten. De officiële opening vond plaats op 10 december 2005. □

De akte van Lorsch uit 815

Hein Vera

Inleiding

Dit jaar viert Rosmalen feest omdat het 1200 jaar geleden is, dat het dorp voor het eerst wordt genoemd. Het is voorwaar een respectabele ouderdom. Maar wat weten we over het toenmalige Rosmalen? Hoeveel mensen woonden er en wie had het er voor het zeggen en meer van dat soort vragen. Daar kunnen we met het éne zinnetje dat is overgeleverd niets over zeggen. Maar, zoals zal blijken, valt er toch wel iets te zeggen of een beeld te scheppen. Daarnaast is er nog een aantekening die tussen 815 en 850 gedateerd wordt. Die biedt mogelijk ook nog een doorblikje in de geschiedenis van Rosmalen.

De akte van tussen 28-1-815 en 27-1-816

“...et in Rosmalla mansum plenum cum pratis, et in silvam porcos VI”¹⁾. En in Rosmalen een gehele hoeve met weiden en in het bos 6 varkens. Met enig gevoel voor romantiek zouden we dit de geboorteakte - de eerste vermelding in de geschiedenis - van Rosmalen kunnen noemen. In het tweede regeringsjaar van koning Lodewijk²⁾ gaf een zekere Alfger (waar we verder niets van weten) verschillende bezittingen, waaronder een hoeve in Rosmalen, over aan het in 764 gestichte klooster van Lorsch of Laurasham in Hessen (D). Deze rechtshandeling, die alleen uit de vermelding in een 12de eeuwse kroniek bekend is, wordt gedateerd te hebben plaatsgevonden tussen 28 januari 815 en 27 januari 816.

Hoewel het maar om een paar woorden gaat, valt er toch wel wat uit af te leiden. Het eerste punt van nadere aandacht is de “mansum plenum”. In andere plaatsen die in deze schenking voorkomen is o.a. sprake van één hoeve, 3 hoeves en een halve hoeve. Het “plenum” is in dat opzicht overbodig. Maar een hoeve alleen had weinig waarde. De boerderij moest geëxploiteerd worden en dat gebeurde in deze situatie (waar een machtig man meer hoeven heeft), door horigen. Horigen waren geen slaven, maar ze waren ook niet vrij. Ze waren aan de grond van een heer of een machtig man gebonden. Die grond bewerkten ze in ruil voor een tegenprestatie, eerst in diensten, later ook in geld

(cijns).

Horigen worden wel vermeld bij een goed in “Osterol” (waar dat lag is omstreden) en Neerpelt. In Meervelthoven is sprake van “cum pleno servitio”. Dat kan op verschillende manieren vertaald worden; misschien is “met alle dienstbaarheden” wel de meest veilige. Plenum moeten we misschien voor Rosmalen dan ook opvatten als met “alle dienstbaarheden”, dus met alles wat er bij hoorde. Dus een horige hoeve, met horigen of dienstlieden die het goed in ruil voor tegenprestaties exploiteerden.

Vikingen in Dorestad

(schilderij van archeologisch illustrator Paul Becx, 2009)

Boeren in de 9de eeuw

Het volgende interessante element vormen de weiden. Weiden waren tot in de 19de eeuw in de Meierij van Den Bosch niet vanzelfsprekend. Zeker op de hoge zandgronden waren goede weiden zeldzaam. Meestal waren het veldjes waarop naast onkruid ook wat gras groeide: vogelweikes. De hooilanden lagen in de beekdalen of langs de Maas. Die waren even duur of nog duurder dan de akkers. In het 9de eeuwse landschap waren die beekdalen echter moeilijk doordringbare natte bossen. Rosmalen was waarschijnlijk slechts deels bewoonbaar³⁾

Geboerd werd er op de hoge zandruggeten. Daar lagen ook

Kaartje Maasland ca 1775 (collectie BHIC, 's-Hertogenbosch)

bossen, maar dat waren andere bossen dan in de beekdalen. Ze waren veel beter toegankelijk dan de natte bossen. Hier en daar waren het mogelijk zelfs parkachtige landschappen⁴). Het vee werd in die bossen geweid. Varkens zochten er eikels en andere vruchten, het rundvee en de paarden graasden loof en twijgen bij gebrek aan gras. De mens haalde er ook allerlei voedsel uit: wortels, noten, kruiden, schors en wild. Hij maakte ook gebruik van de natuurlijke vruchtbaarheid van de bossen. Als zijn akkertje uitgeput was en niet meer genoeg opbracht, brandde hij verderop een stukje bos af en zaaide daar een nieuwe akker in. Zo kon hij weer een paar jaar verder. In die bossen lagen ook weiden of beter grasveldjes. Waarschijnlijk wisselden dus bospartijen en meer open landschap elkaar af. En dat deden ze ook in de tijd. Op de verlaten akkertjes kwam weer bos op en door het weiden van het vee ontstonden er elders open plekken: de weiden. Die weiden waren

kennelijk heel erg belangrijk. In de schenking van Alfger worden er 5 keer weiden genoemd. Akkers daarentegen worden niet apart genoemd, die vielen onder de hoeses en waren het afzonderlijk vermelden kennelijk niet waard.

Tenslotte worden er varkens in het bos genoemd. Varkens kwamen in de vroege middeleeuwen waarschijnlijk veel meer voor. De verhouding varkens – runderen was anders dan in later tijd.. Zolang de boer gebruik kon maken van de natuurlijke vruchtbaarheid van het bos en hij zijn zuivel niet in de steden (die er nog niet waren) kon afzetten, waren de varkens belangrijker dan die mestmachines die de koeien later zouden zijn. Wat betekent nu die 6 varkens in het bos? Er moet een collectief gebruikt bos geweest zijn, waar de boeren een vastgesteld aantal varkens in mochten jagen⁵).

Meyemans Kertogen boeck

A. D. R.

het dorp Rosmalen

A 4110 1752

Rosmalen

R 74
51. 11 (10)

een dorp (ind' megerij) van Kertogen boeck onder
 Maatland: welk maat land (ind' schatting) van
 1000 guldens naar fynaandel moet of leverge
 een jaar van 1294-1309. Dit mi moet worden
 den onder 10 ay dorpen waar van Rosmalen een
 was: en d' jaar ind' dit dorp dragen moft was 1213-16: by d' het
 koepje van alken: behalven het dorp os

Roelmer
 moeder
 dech edel
 pag 169

Rosmalen } d' d' dorpen familien
 minland } ander vijgen: en heeft als de andere jn 1309 jn
 orten } netten en privilegie van d' hertog out fausen en d'
 acht roezen febere privilegie van den jaere 1300 con present de hertog
 jkheit van Kertogen boeck, mi d' ind' jkheit:

ouders
 bejening
 vanden boeck
 pag 94

ouders d' j' d' hertog van 1300 guldens van 1 Kertogen boeck: 2 van
 malen een van minland: en een van orten: en d' j' abraham van jk
 laar griffier of d' groot griffier en fchout d' d' collegie d' d' van orten
 onder de kintjen van d' hertog, beginnend van 1300 vogels wel: tot aan
 d' Reerly klop van omgave

Het dorp Rosmalen anno 1732 (Schoemaker Atlas, Brabant-Collectie (Universiteit van Tilburg))

Ook in andere plaatsen in de schenking van Alfger worden varkensrechten genoemd: in Orthen en het al genoemde Osterol. Deze varkensrechten in de bossen duiden er op dat Alfger meer hoeves had in de plaatsen waar hij zijn schenkingen deed. Deze hoeves maakten gezamenlijk gebruik van de bossen die bij zijn domein hoorden. Zo'n domein bestond uit een aantal boerderijen met akkers, een herenhoeve met een beheerder van het domein en woeste gronden, in het bijzonder bossen. Er stond een herenhoeve (mansus indominiticus) in Pelt, maar dat is wat ver van het werkgebied. Waarschijnlijker is dat er ook een dergelijke herenhoeve stond in Rosmalen, Orthen, Herpen of Engelen. Of wellicht meer, in iedere plaats één.

De andere akte

Er bestaat nog een vermelding van Rosmalen uit dezelfde tijd. Deze akte is weliswaar niet nauwkeurig te dateren, maar stamt waarschijnlijk uit de periode 815-850. De kop luidt:

“Hec sunt etiam res quas tradiderunt franci homines ad ius sancti Nazarii in pago Teisterbant”. Dit zijn nog de goederen in de gouw Teisterbant welke vrije mannen hebben overdragen naar/in het recht van Sint Nazarius.

*Heilige Nazarius te Paard
(fresco Abbazia dei Santi Nazario e Celso)*

Daarna volgt er een opsomming van verschillende plaatsen waaronder Rosmalen: “Item in villa Rosmella dedit Wigbaldus mansum I et silve communionem et quicquid ad ipsum mansum pertinet”. Evenzo in de plaats Rosmalen gaf Wigbald één hoeve en gemeenschappelijk bos en al wat tot deze hoeve heeft behoord ⁶⁾.

De kop van de opsomming geeft aanleiding tot wat overwegingen. In de eerste akte wordt Alfger genoemd, zonder verdere kwalificaties. Hier gaat het over vrije mannen. Van Alfger mag ook worden aangenomen dat hij een vrij man was. Anders kon hij niet zomaar allerlei goederen weggeven. Bovendien “ad ius sancti Nazarii”, in of naar het recht van sint Nazarius. Terwijl bij de schenking van Alfger slechts sprake is “ad sanctum Nazarium”, wat gezien de context gewoon te lezen valt als “aan sint Nazarius”. Nazarius was de patroon van de abdij van Lorsch, en hiermee wordt dus de abdij bedoeld. Alfger schonk verschillende goederen, Wigbald droeg maar één hoeve over. Het lijkt er op, dat er een verschil heeft bestaan in de positie van Alfger en die van Wigbald.

Kijken we nu eens naar de tijd. Het is de tijd van de Vikingen, die vanuit Scandinavië rooftochten uitvoerden in de rest van Europa. De oudste vermelding van deze Vikingen of Noormannen in Nederland dateert van 810. Ze beperkten hun strooptochten niet tot de kusten, maar voeren ook de rivieren, waaronder de Schelde, de Maas en de Rijn, op. Zo werden tot ver landinwaarts, onder andere Maastricht, plundertochten uitgevoerd. Veel van de goederen die in deze opsomming worden genoemd, lagen dicht bij de Maas: Empel, Hunsate (waar dit precies was, is niet bekend, maar wel “super fluvio Mosa”), Orthen, Herpen, Rosmalen, Engelen, Hemert, Hedel en Driel.

Het is mogelijk dat deze vrije mannen hun goederen en zichzelf onder de bescherming van het klooster van Lorsch hebben gesteld: ad ius sancti Nazarii. Ze zullen dan een soort horigen geworden zijn. Dat lijkt misschien wat vreemd om van persoonlijke vrijheid af te zien, maar het is niet helemaal negatief. Veel kerkelijke instellingen, maar ook wereldlijke heren hadden een ‘familia’. Bekend zijn de Maartensmannen van St. Maartenskerk te Utrecht die o.a. in Orthen voorkwamen, de Lambrechtsmannen en Michielsmannen ⁷⁾.

Het bekendst zijn misschien de Pietersmannen van Leuven van de familia st. Petri, die onder andere voorrechten op

het gebied van rechtspraak genoten. De kloostergoederen stonden over het algemeen onder bescherming van plaatselijke of regionale grootheden, die als voogd of advocatus optraden, en die weerstand konden organiseren. Maar men had in de familia ook een zekere band met elkaar. Door zich onder het recht van sint Nazarius te stellen, trad men in de familie in en deelde men in de bescherming daarvan.

*Toegangspoort tot de Abdij van Lorsch
(Wikimedia Commons)*

Naschrift

Het is misschien gewaagd om dit allemaal op basis van enkele zinnnetjes te schrijven. Maar het is alle informatie die we uit die tijd over Rosmalen hebben en het is onwaarschijnlijk dat daar nog veel meer bij komt, behalve wellicht nog door de archeologie. Of het moet zo zijn dat de fictie van science fiction realiteit wordt en we ons in de tijd kunnen verplaatsen, maar ik verwacht niet dit zelf nog mee te maken. Dus hiermee moeten we het voorlopig doen.

1. H.P.H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312 I-1 ('s-Gravenhage 1979), blz. 20-21.
2. Lodewijk de Vrome, zoon van Karel de Grote, regeerde van 814 tot 840. De datering van de akte is hierop gebaseerd.
3. Chris de Bont, '...het merkwaardige in bonte afwisseling...', Waalre 1993, blz. 20.
4. NB de later zo kenmerkende grote heidevelden ontstonden pas in de 13de -14de eeuw. Zie Hein Vera, ... dat men het goed van de ongeboornen niet mag verkopen, Woudrichem 2014, blz.. 15-39.
5. C.L. ten Cate, 'Wann god mast gift ...', Wageningen 1972, passim.
6. Camps, Oorkondenboek, blz. 23-24.
7. Camps, Oorkondenboek, blz. 50-51, 487-488; Ton Kappelhof, Vught in de Middeleeuwen (900-1300), Het raadsel van twee kerken, in: Vught vanouds. Vught 1995, blz. 17-18.

Moergestel, 29 maart 2015 ☐

Rosmalen, 1200 jaar en ouder

Drs Ronald van Genabeek.

Gemeentelijk archeoloog, 's-Hertogenbosch

Dit jaar viert Rosmalen zijn 1200 jarig jubileum. Dat wil eigenlijk zeggen dat de naam Rosmalen (Rosmalla) in 815 voor het eerst in schriftelijke bronnen voorkomt. Uit opgravingen is echter duidelijk geworden dat in deze omgeving al veel langer mensen wonen. Het dorp is namelijk gunstig gelegen op de overgang van de hoge zandgronden naar het rivierengebied (afbeelding 1). Dit soort over-

afbeelding 1 Landschap in de omgeving van Rosmalen: 2: laaggelegen kleigebieden; 3: overgang zand-klei; 4: hoge dekzandrug; 5: lage delen van de zandrug; 6: stuifzand.

De stip geeft de ligging van de Lambertuskerk aan.

gangsgebieden zijn altijd een aantrekkelijke woonplaats omdat verschillende landschappen geëxploiteerd kunnen worden. De dorpskern van het huidige Rosmalen ligt op een oost west lopende zandrug, die zich uitstrekt van Oss richting Loon op Zand en ter hoogte van 's-Hertogenbosch

wordt onderbroken door het dal van de Dommel en de Aa. De zandrug ligt vrij hoog waardoor men er eigenlijk nooit last heeft van overstromingen. Het nadeel van de hoge ligging was echter dat de akkers last hadden van uitdroging. Door te intensieve landbouw konden ook zandverstuivingen optreden, iets wat met name op de zuidelijke helling van de zandrug het geval was. Ten noorden van de zandrug ligt het rivierdal van de Maas. Hoewel de Maas zelf nog zo'n vier kilometer naar het noorden ligt was de invloed van de rivier vroeger tot aan de zandrug merkbaar. Dit gebied kon bij hoog water overstromen waarbij een laagje klei werd afgezet. Gedurende duizenden jaren is zo langzamerhand een dikke kleilaag ontstaan in het gebied tussen Rosmalen en de Maas, in het gebied waar nu de Grote Wielen ligt. Precies de overgang tussen zand en klei blijkt eeuwenlang een aantrekkelijke woonplaats geweest te zijn. In dit artikel zal aan de hand van enkele opgravingen die in Rosmalen zijn gedaan in vogelvlucht de bewoningsgeschiedenis van Rosmalen aan bod komen.

Een nederzetting uit de Vroege IJzertijd (800-500 v. Chr.)

Voorafgaand aan het bouwrijp maken van een strook grond aan de Bundersteeg en Laag Hemaal werd in 2001 archeologisch onderzoek verricht. Op een diepte van 60cm kwamen daarbij verkleuringen aan het licht op plekken waar ooit palen hadden gestaan of kuilen waren gegraven (afbeelding 2). Huizen die hier duizenden

afbeelding 2 Archeologisch onderzoek aan de Bundersteeg in 2001. De bovengrond is afgegraven zodat verkleuringen in het gele zand zich duidelijk aftekenen.

jaren geleden hadden gestaan waren zo herkenbaar aan een min of meer regelmatige reeks vlekken ter plaatse van de wanden en staanders van de huizen (afbeelding 3). De

afbeelding 3 Sporen van een boerderijplattegrond uit de Vroege IJzertijd. Een hoek van de boerderij is verdwenen door de aanleg van een recente sloot.

vorm van de opgegraven huizen was kenmerkend voor de Vroege IJzertijd (ca. 800-500 v. Chr.). Noord-Brabant werd in die tijd bevolkt door boeren die een grotendeels zelfvoorzienend bestaan leidden. Binnen het opgegraven gebied lagen in die tijd twee erven bestaande uit een boerderij en enkele bijgebouwen (afbeelding 4). De vrij

afbeelding 4 Een gereconstrueerde boerderij uit de Vroege IJzertijd.

kleine boerderijen waren ongeveer 12 bij 6 m groot en verdeeld in een gedeelte voor vee en een gedeelte om in te wonen. Halverwege beide lange wanden bevond zich een ingang. De wanden van de boerderij bestonden oorspronkelijk uit palen met daartussen vlechtwerk dat met leem was afgesmeerd. Op het erf stonden ook nog enkele

bijgebouwtjes, zogenaamde spiekers, waarin de oogst kon worden opgeslagen. Deze bestonden uit negen of twaalf palen waarop een verhoogde vloer lag (afbeelding 5). Zo

afbeelding 5 Grondsporen van een omgreppelde spieker.

konden ongedierte en vocht minder gemakkelijk de oogst aantasten. Rond de spiekers lag bovendien nog een rond lopende greppel. Voor de watervoorziening waren de bewoners afhankelijk van grote kuilen die tot in het grondwater waren uitgegraven. De erven lagen aan de rand van het akkergebied dat zich in noordelijke richting uitstreckte. Rijen kleine paaltjes gaven de grenzen tussen smalle percelen aan (afbeelding 6). Vermoedelijk was hiertussen vlechtwerk aangebracht en dienden ze om te voorkomen dat loslopend vee op de akkers kwam. Aan het eind van één van deze perceelsgrenzen lag een kuil waarin tijdens de opgraving een complete maalsteenset werd gevonden. Dit bestond uit een grote platte steen en een kleinere steen waarmee men graan kon malen (afbeelding 7). Dergelijke

afbeelding 7 Maalsteenset uit de Vroege IJzertijd opgegraven aan de Bundersteeg. (foto G. de Graaf)

afbeelding 6 Eén van de opgegraven perceelsgrenzen bestaande uit kleine paaltjes. De paalsporen zijn doorgesneden zodat de diepte bepaald kan worden.

stenen kwamen via ruilhandel uit verre streken en waren een kostbaar bezit. De steen was echter nog in goede staat en het is onduidelijk waarom een dergelijk waardevol gebruiksvoorwerp was begraven. Mogelijk had dit een symbolische betekenis. Omdat de gebouwen geheel van hout waren en de palen in de grond waren ingegraven gingen ze niet zo lang mee. Waarschijnlijk was een boerderij na ongeveer één generatie vervallen en werd deze verlaten. In de Vroege IJzertijd was het gebruikelijk om dan een andere plek in het landschap uit te kiezen om een nieuw huis te bouwen. Mogelijk werd bij een dergelijke gelegenheid de maalsteen begraven tijdens een soort afscheidsritueel. Het oude erf werd soms nog een tijdje als akker gebruikt omdat deze plek door jarenlange bewoning iets vruchtbaarder

was geworden. Zo werd elke generatie het erf een stukje verplaatst en zwierf het als het ware over een groot gebied. Aan de noordkant van Rosmalen worden dan ook regelmatig op veel plaatsen scherven uit de IJzertijd gevonden die de plaats aan geven waar ooit een boerderij gestaan heeft. De gemeenschap die hier woonde begroef generaties lang haar doden op een vaste plek in het landschap. Vermoedelijk lag die plek ergens waar nu de Overlaet is. Hier werd in de jaren '90 bij graafwerkzaamheden een kleine urn gevonden (afbeelding 8). Dergelijke urntjes

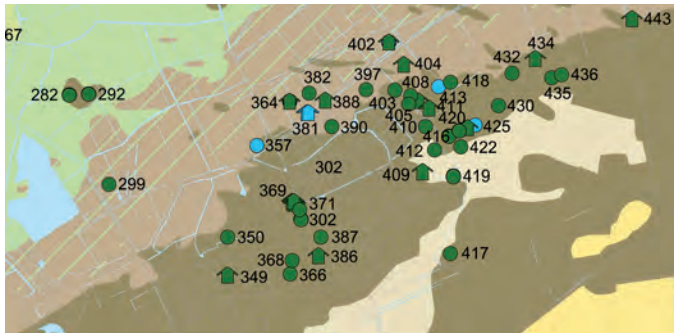

afbeelding 8 Urntje met een hoogte van circa 11cm gevonden bij graafwerkzaamheden in de Overlaet.

werden in de IJzertijd gebruikt om crematieresten van doden in te begraven en waarschijnlijk heeft hier dan ook de begraafplaats van de zwervende nederzetting gelegen. Hoe groot de gemeenschap was die hier hun doden bijzette is niet duidelijk.

Weinig vondsten uit de Romeinse Tijd

De Maaskant was vooral in de Late IJzertijd (250-12 v. Chr.), vlak voor de komst van de Romeinen naar ons land, relatief dicht bevolkt. Op bijna alle bewoonbare plekken vinden we sporen uit die tijd. In de buurt van Empel lag zelfs een belangrijk heiligdom waar de god Magusenus werd vereerd. Toen de Romeinen rond het begin van de jaartelling dit gebied veroverden bleef het een dicht bevolkte streek en werd het heiligdom omgevormd tot tempel. Toch zijn er in Rosmalen veel minder vondsten uit de Romeinse Tijd bekend dan uit de periode ervoor (afbeelding 9). Mogelijk lagen de huizen in een gebied dat nu geheel bebouwd is en waar vondsten minder gemakkelijk tevoorschijn komen. In de loop van de Romeinse Tijd nam door politieke en economische onrust de bevolking

afbeelding 9 Detail van de kaart van afbeelding 1 waarop de plekken staan aangegeven waar scherven uit de IJzertijd (groen) en Romeinse tijd (blauw) gevonden zijn.

in onze regio sterk af. Zo sterk zelfs dat er in de vierde eeuw voor zover bekend vrijwel niemand meer woonde. Er breken dan enkele duistere eeuwen aan waarin we geen aanwijzingen hebben voor bewoning.

Het Rosmalen van 815

Pas in de loop van de 8ste eeuw neemt de bevolking in Brabant weer toe. Vooral het gebied langs de Maas en de hoge zandgronden is populair. Dit is de periode waarin het centrale gezag sterker wordt en de dynastie van Karel de Grote steeds meer macht krijgt. De handel neemt toe en de invloed van het Christendom wordt groter. Voor het eerst na de Romeinse Tijd worden onze streken genoemd in geschreven bronnen. Vaak gaat het daarbij om schenkingen waarbij edellieden landerijen en boerderijen schenken aan kloosters. In één van deze geschriften wordt vermeld dat de edelman Alfger goederen in Empele (Empel), Orthon (Orthen), Rosmalla (Rosmalen) en Angrisa (Engelen) schenkt aan de abdij van Lorsch. Bij een opgraving langs de Rodenborchweg kwam in 1999 een waterput tevoorschijn die bij een boerderij uit deze periode heeft gehoord (afbeelding 10). De waterput bestond uit een uitgeholde boomstam die tot in het grondwater was ingegraven zodat een schacht ontstond waaruit water geput kon worden. Helaas waren de sporen van de bijbehorende gebouwen door latere graafwerkzaamheden verdwenen. Ook op andere plekken in Rosmalen zijn scherven en een enkele keer ook grondsporen uit deze periode tevoorschijn gekomen. Omdat het Rosmalen uit 815 waarschijnlijk ongeveer op dezelfde plek lag als de huidige dorpskern liggen de meeste resten uit deze periode nog verborgen onder de huidige bebouwing en weten we niet hoe de nederzetting er toen uit zag en hoe groot deze was.

afbeelding 10 Grondspoor van een middeleeuwse waterput aan de Rodenborchweg.

Rosmalen in de Late Middeleeuwen

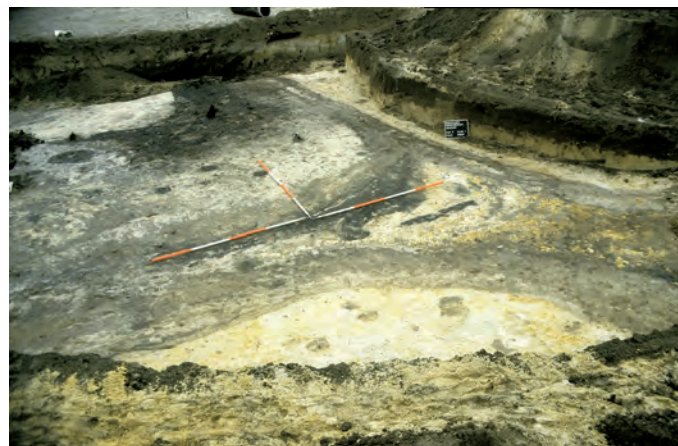
Rosmalen bleef eeuwenlang beperkt in omvang en bestond uit een aantal boerderijen aan enkele zandwegen die rond de Lambertuskerk bij elkaar kwamen. Ten noorden van de kerk liep de doorgaande weg van Orthen richting Kruisstraat. Ter hoogte van de kerk splitste zich een weg af richting Hintham en Berlicum. De oudste delen van de huidige kerk stammen uit het begin van de 15de eeuw maar waarschijnlijk is de kerk veel ouder. Ten noorden van het dorp lag een klein kasteeltje: de Rodenborch. Het vindt zijn oorsprong in een kunstmatig opgeworpen heuvel, een zogenaamde motte, die nu nog steeds aanwezig is en waarop een monumentale lindeboom staat (afbeelding 11). Rond 1400 was het in bezit van de vooraanstaande Bossche familie Dicbier die er naast een bakstenen kasteeltje bouwde omgeven door brede grachten (afbeelding

12). De resten hiervan zijn bij het bouwrijp maken van de wijk in 1986 archeologisch onderzocht. Het complex bestond uit drie eilanden: de nog bestaande motte, een rechthoekig hoofdeiland en een smalle strook waar onder meer een poortgebouw en mogelijk bijgebouwen lagen (afbeelding 13). Het hoofdeiland was door middel van houten bruggen met de overige eilanden verbonden. Van deze bruggen zijn bij de opgraving nog palen teruggevonden. Helaas waren de ondiepe funderingen van de woongebouwen tijdens de ruilverkaveling in de jaren '50

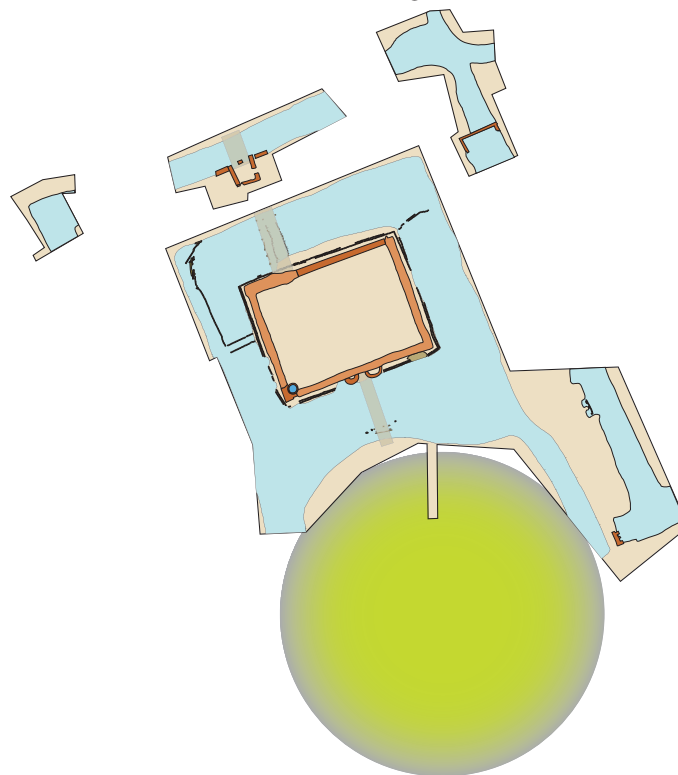

afbeelding 11 Motteheuvel met de lindeboom met op de voorgrond de opgegraven fundamente van het kasteel Rodenborch in 1986.

al verdwenen en was vooral de diepe kademuur rond het hoofdeiland bewaard gebleven. Aan de zijde van de motte was deze versterkt met twee halfronde torens. Op het smalle eiland werden de funderingen teruggevonden van vermoedelijk een poortgebouw. De oevers van de grachten waren versterkt met houten beschoeiingen zodat de kanten niet te veel afkalfden. Gedurende de 15de eeuw bleef het

afbeelding 12 De grachten rond kasteel Rodenborch tekenden zich af als donkere verkleuringen in de lichte ondergrond.

afbeelding 13 Plattegrond van de opgegraven delen van kasteel Rodenborch. (tekening R. van Genabeek)

kasteel een soort buitenhuis voor vooraanstaande Bossche families zoals de familie Baecx. In 1485 kwam het kasteeltje in handen van de zusters Augustinessen die het omvormden tot klooster. Daarbij werd de naam veranderd in Annenborch. De zusters verbouwden het complex waarbij in en deels boven de gracht twee nieuwe vleugels werden gebouwd (afbeelding 14 en 15). In de westelijke vleugel waren mogelijk de keukens en toiletten van het klooster onder gebracht. Onder het gebouw lag een overwelving waar de gracht door stroomde. In dit deel van de gracht werd een grote hoeveelheid afval gevonden waaronder slachtafval, mosselen en eierschalen. Deze zullen via een stortkoker in de gracht zijn beland.

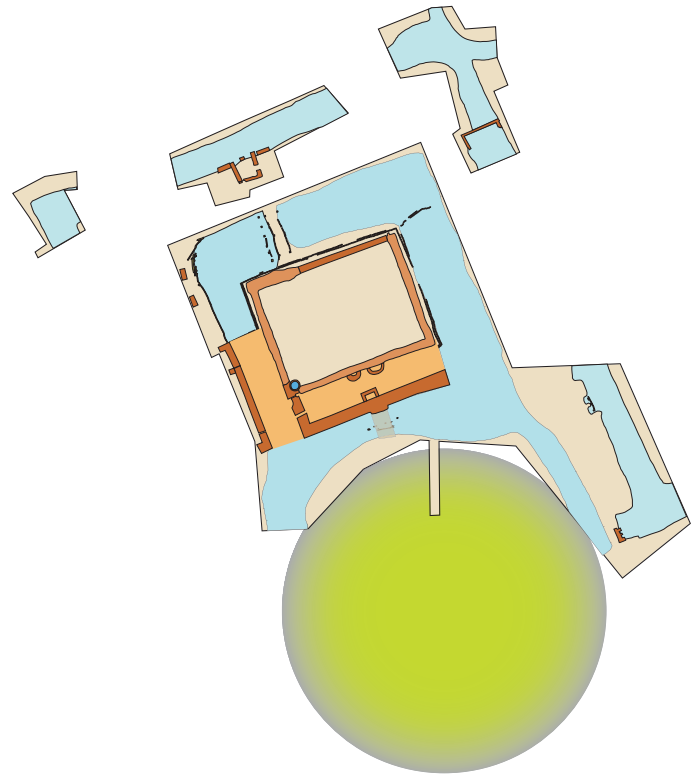

afbeelding 14 Opgegraven fundamenten van klooster Annenborch in 1986.

Vondsten uit de gracht

De gracht rond het complex bevatte erg veel vondsten die ons een goed beeld geven van het dagelijks leven in het kasteel en het klooster. Veel van de vondsten betreffen eenvoudig huisraad zoals schalen, kannen en drinkbekers.

Eén van de kannen is versierd met het symbool van de heilige Catharina: een gestileerd rad waarop zij werd gemarteld (afbeelding 16). In de gracht kwam ook een deel van een pijpvaardens beeld van de heilige Barbara tevoor-

afbeelding 15 Plattegrond van klooster Annenborch. In de grachten van het voormalige kasteel zijn twee nieuwe vleugels gebouwd. (tekening R. van Genabeek)

schijn (afbeelding 17). Beide voorwerpen zijn gebruikt in het klooster en getuigen van de persoonlijke devotie van de zusters. Mogelijk zijn twee messing beslagstukjes onderdeel van gebedenboeken die door de kloosterlingen werden gebruikt (afbeelding 18). Uit de tijd van de kloosterzusters stamt ook een prachtig versierd mes (afbeelding 19). In deze tijd was het gebruikelijk dat iedereen zijn eigen mes bij zich droeg. Het is dus onbekend of dit mes van de kloosterzusters was of van een bezoeker. Enkele vondsten uit de gracht geven ons een indruk van het uiterlijk van de gebouwen. Zo zijn er enkele stukken geschilderd glas gevonden met daarop een onleesbare tekst in gotisch schrift (afbeelding 20). Het ruitje kan onderdeel zijn geweest van één van de vensters van de kapel of van één van de zalen. Een groot slot heeft deel uitgemaakt van een zware deur in één van de gebouwen (afbeelding 21). Bijzonder is dat ook de bijbehorende sleutel is aangetrof-

afbeelding 16 Kan van rood aardewerk met het symbool van de heilige Catharina. (foto G. de Graaf)

fen. Enkele vondsten komen vrijwel zeker uit het huishouden van de familie Dicbier of Baecx. Zo kwamen uit de gracht diverse schaaltes tevoorschijn die in de 15de eeuw gebruikt werden voor het drinken van wijn (afbeelding 22). Ook een stuk van een ijzeren ruiterspoor zal uit deze

afbeelding 17 Deel van een pijpenaarden beeld van de heilige Barbara. In haar handen houdt ze een toren en een boek. (foto G. de Graaf)

afbeelding 18 Twee delen van sluitingen van boeken die waarschijnlijk gebruikt zijn door de zusters van de Annenborch. (foto G. de Graaf)

bewoningsfase stammen (afbeelding 23). Raadselachtig is een ijzeren voetboei (afbeelding 24). Met dergelijke boeien konden misdadigers worden vastgeketend maar niet iedereen mocht zomaar iemand gevangen nemen. Of Hendrick

afbeelding 19 IJzeren mes versierd met messing beslagstukjes, opgegraven in de gracht rond de Annenborch. (foto G. de Graaf)

Dicbier hiermee de regels overtrad of dat de boei ergens anders voor werd gebruikt blijft gissen. Dat geldt ook voor de herkomst van de gouden ring die in de gracht werd aangetroffen (afbeelding 25). De ring dateert uit de 15de eeuw en is versierd met twee stukjes geslepen berg-

kristal. Of deze verloren is bij het weggooien van afval in de gracht of bewust in de gracht is geworpen zullen we nooit weten. □

afbeelding 20 Fragment van een ruitje van gebrandschilderd glas, versierd met gotische tekst. Het glas is sterk aangetast door inwerking van de grond. (foto G de Graaf)

afbeelding 21 Slot en bijbehorende sleutel afkomstig van het kasteel Rodenborch. (foto G de Graaf)

afbeelding 25 Gouden vingerring versierd met twee stukjes natuursteen, waarschijnlijk bergkristal. Een stukje is grotendeels verdwenen. (foto G. de Graaf)

afbeelding 22 Drie zogenaamde drinkschaaltjes, gemaakt in Siegburg (D.). Uit dergelijke schaaltes werd waarschijnlijk wijn gedronken. (foto G. de Graaf)

afbeelding 23 Verbogen ruiterspoor, opgegraven in de gracht van het kasteel. (foto G. de Graaf)

afbeelding 24 IJzeren voetboei uit de 15de of 16de eeuw, opgegraven in de gracht. (foto G. de Graaf)

Op de koffie bij Hendrik Coppens

Rob Hoogeboom

Foto's: *Familiearchief Coppens*

Op de exposities van onze vereniging kom je in contact met veel mensen. Enige daarvan willen graag hun verhaal met je delen. Mabel van der Laag is de dochter van Hendrik Coppens en dacht zeker dat haar vader zijn verhaal wilde vertellen. Zo ging ik op de koffie bij Hendrik Coppens in de Mozartlaan bij de Laurentiuskerk. Het verhaal kent 2 belangrijke kernpunten: zijn levensloop in het algemeen in de Varkenshoek en de Tweede Wereldoorlog.

Hendrikus van der Biezen en Geertruy van der Doelen

Hendrikus Johannes Coppens is geboren op 18 februari 1925 in het oude gehucht Varkenshoek op de grens van Rosmalen en Hintham, wijk E op de Stenenkamerstraat in een boerderij. Deze boerderij is inmiddels wit geschilderd en staat nu op de werf van Heijmans. In Hintham ging hij naar de Bewaarschool en daarna naar de Lagere School. De Hr. Broeren was daar hoofd van de school. De beide scholen lagen in Hintham achter de kerk. Hij heeft een broer genaamd Kobus. Zijn zusje Geertruda overleed toen zij nog geen jaar oud was. Drie weken voordat hij 9 jaar werd stierf zijn vader Lambertus Coppens in 1934. Zodoende was zijn moeder, Lamberta van der Biezen, die uit de Kruisstraat kwam, al vroeg weduwe. Het werk op de boerderij moest wel doorgaan want er moest ook brood op de plank komen. Het werk als landbouwer van gemengde bedrijven was zwaar en de grond lag rondom de boerderij en bij de Zandvang. Op zeer jonge leeftijd moesten Hendrik en zijn broer al gaan meehelpen op de boerderij.

Hij had liever door willen leren maar de omstandigheden dwongen hem ertoe te gaan werken. Na het huwelijk van Kobus verhuisden Hendrik en zijn moeder naar de Graafsebaan 47. Tussendoor volgde hij wel een kassierscursus

Graafsebaan 47

van de organisatie Boerenbond en een middenstandscursus. Deze werd gegeven in Hintham. Hendrik werd tussentijds ingeschoven in deze cursus vanwege zijn leeftijd (hij was bijna 18 jaar). Hij was net 18 geworden, toen hij, na 3 maanden cursus, examen mocht doen. Want de hersens had hij wel en inzicht in verkoop en handel en wandel. De Varkenshoek was een hechte woongemeenschap met gemengde bedrijven. Boeren hadden een varken voor hun eigen levensonderhoud.

Het waren eigenlijk "wilde" varkens. Vandaag de dag zou men ze scharrelvarkens noemen. Zo woonde er Rien Voets, de slager, die altijd een heus varken in zijn etalage had hangen. Zus Bouwman met haar buurtwinkel en een oliehandel. Zo had Abraham Ensel* uit Amsterdam een houthandel op de Graafsebaan 33. Hij ging net voor 1941 even terug naar Amsterdam maar ze hebben hem nooit meer terug gezien. Gerrit van de Donk, de knecht, heeft de houthandel overgenomen.

Hendrik trouwde in 1957 met Adriana Johanna Kapteijns uit Heeswijk. En ook zij ging bij Hendrik en zijn moeder inwonen. Met zijn vrouw kreeg hij 9 kinderen. En hij heeft nu 21 kleinkinderen en een achterkleinkind. Zoveel kinderen bracht ook het “wat kan kan “ en “doen wat moet “ met zich mee. Doorgeven van spullen van oud naar jong, kleren verstellen, de fiets en het speelgoed doorgeven. Op zich was de omgeving van Varkenshoek al een grote speelplaats op zich. Alle kinderen zijn geboren op Graafsebaan 47. Er waren in dat huis boven 2 slaapkamers, in de ene kamer sliepen de jongens en in de andere de meisjes. De ouders sliepen beneden in een opklapbed in de tussenkamer. Als het bed was opgeklapt had men weer speelruimte voor de kinderen. De woonkamer zelf was klein met alleen ruimte voor wat stoelen en een tafel. Er was dan wel een serre waarin de goede spullen stonden. De visite werd ontvangen in de woonkamer. Met het boerenbedrijf zijn ze gestopt in 1964 omdat de verder van de boerderij afliggende grond werd verkocht vanwege openbare werken, bouw

huizen en de aanleg van wegen. Hij verhuisde in 1973 met zijn gezin, dochter Mabel was toen 12 jaar, weer terug naar de Stenenkamerstraat 6, het stamhuis van de familie Coppens. Daar was ook veel meer woonruimte. Hendrik ging zich bezighouden met het bijhouden en verkopen van grasland. Een groot stuk van het deel genaamd De Hasselt was van hem en zijn broer Kobus. Hij heeft deze handel tot 1986 gedaan. Wel gedwongen overigens vanwege het ondergaan van een open hartoperatie. Alle kinderen zijn vanuit het stamhuis in de Stenenkamerstraat getrouwd en uitgevlogen. Er is nog door Eduard Coppens in 1981 een stamboomonderzoek gedaan. Hendrik Coppens is nog tot 2011 in het stamhuis blijven wonen. Noodgedwongen moet hij vertrekken want zijn huis en een aantal andere, waaronder Graafsebaan 47, moesten wijken voor de aanleg van het Máximakanaal. Zijn huis en de grond zijn verkocht in 2011 aan Rijkswaterstaat. Ze zorgden op zich wel voor een goede prijs en verhuisregeling. Maar een verhuizing op deze wijze bracht toch ook heel veel emoties met

Lambertus Coppens (rechts) en mobilisatie Eerste Wereldoorlog

zich mee.

Oorlog

Zijn vader Lambertus maakte de mobilisatie mee in 1914, de foto's uit die tijd heeft hij nog zitten in het familiealbum. De foto's getuigen ook van een soort van feestelijk gebeuren. Netjes in militaire kledij met dikke sigaren in de hand. Of men naar een feestje ging. De geschiedenis heeft geleerd dat alles heel anders is verlopen.

Over de Tweede Wereldoorlog heeft hij nog veel te vertellen, hij heeft ook dingen gezien die je niet wilt zien. De mobilisatie in Nederland begon in 1939. Als jongen in de levensjaren van 15 tot 20 jaar op een boerderij kom je al snel in aanraking met de gruwelijkheden van de oorlog. Uit de grote stad kwamen vaak mensen eten kopen of om te bedelen. Bij de aanvang van de oorlog werden Nederland-

Stenenkamerstraat 6 in 1973

se militairen ingekwartierd. Dat waren cavaleristen met paarden. Er werd niet gevraagd of het gezin dit wel wilde, de boerderij was geschikt en werd opgeëist. Daarna kwamen de Duitsers die hun boerderij opeisten. Dit waren administratieve troepen die soms hele dagen zaten te schrijven. De dienstmeid en knecht werden ontslagen, het land werd verpacht aan Dielissen & van Grinsven en zodoende had de familie geen opbrengst van hun land. De Duitsers brachten ook 13 Russische krijgsgevangenen mee. Vanwege deze Russen kregen de Duitsers een nieuw wapen in handen met meer patronen. Eén van de Russen mocht hiermee schieten. Hij zette het wapen op volautomatisch (wat de Duitsers niet wisten van dit wapen) en schoot op een kistje waarvan alleen splinters overbleven. In de hevige strijd bij de bevrijding raakte ook de boerderij in de brand vanwege beschietingen. Het woongedeelte kon nog gere-

worden met behulp van de burens die meehielpen om de brand te blussen. Vanwege de optrekkende troepen vanuit de Aa was er al veel afgebrand in de omgeving. Hendrik en zijn familie en burens waren net aan het schuilen in de schuilkelder. Deze was enige jaren eerder aangelegd door de Duitsers onder de 4 lindebomen. Men ging er snel uit om ook het vee de wei in te jagen die in de aan de boerderij gebouwde stal stonden. Het vee was zeer belangrijk voor het levensonderhoud. Piet van Zuylen had minder geluk. Hij dacht iets te horen, verliet zijn schuilplaats en werd doodgeschoten. Zijn vrouw Anna overleefde de oorlog en heeft later Hotel Van Zuylen (nu wok-restaurant Het Wapen van Rosmalen) gerund. Op het einde van de oorlog kregen ze ook nog eens extra 6 evacués uit Berlicum in huis. Ze sliepen samen met hen in het nog bestaande huis waar het uitkwam. Toen Berlicum bevrijd was, werd gekeken wie er terug naar huis kon. Na het vertrek van de evacués kwamen de Engelse en Canadese bevrijders in huis. Hendrik wordt nu nog emotioneel als hij denkt aan deze bevrijders. Zij kwamen daags voor Kerstmis, waren moe en hadden behoefte aan rust. In plaats van te kunnen rusten, kregen ze opdracht om meteen te vertrekken naar België. Om te voorkomen dat de Duitsers opnieuw richting het bevrijde Antwerpen zouden kunnen optrekken.

*Noot auteur; Later leert de geschiedenis dat de familie Ensel naar Amsterdam was gevlucht. Daar opgepakt in 1943 wegens hun joodse afkomst en vergast en omgekomen in de concentratiekampen Auschwitz, Sobibor en Bergen-Belsen. De familie Ensel telde 10 gezinsleden. Zie hiervoor ook de gegevens op www.vennehof.nl. □

*Het Máximakanaal,
waar vroeger de Stenenkamerstraat was*

Luiklokken van de Annakerk in Hintham

Carl Horn

Inleiding

In de jaren 2000/2001 heeft de Werkgroep 'Klokkeninventarisatie' van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch een inventarisatie van lui-, slag- en beiaardklokken uitgevoerd. Het resultaat daarvan is op 30 maart 2002 gepubliceerd: *Inventarisatie van klokken in en rondom 's-Hertogenbosch*.

De gegevens van de luiklokken in Hintham, tevens informatie over het torenuurwerk, zijn door mij namens de parochie aan de Werkgroep verstrekt en volgen hieronder. Eerst echter nog de opmerking dat acht jaar later, in 2010, Henk de Werd in zijn jubileumboek *Honderd jaar Annakerk in Hintham, 1910-2010* ook een en ander over de torenklokken heeft gezegd (p. 76-77).

De torenklok en het torenuurwerk

De bouwpastoor C.A.M. van Thiel schrijft in het *Memoriale parochiae* –het parochiële aantekenboek-:

De geroofde klok in 1943

Bij besluit van den Raad der gemeente Rosmalen werd den 27 Maart 1909 goedgevonden aan de nieuwe Parochie te Hintham eene subsidie te verlenen tot bestrijding van de onkosten voor het aanschaffen van torenklokken en uurwerk.

Deze subsidie is bepaald tot een bedrag van f.750,-, te verdeelen over drie jaren. De eerste storting is geschied in het jaar 1910.

De torenklok van een gewicht van $\pm$ 250 kilogram, is vervaardigd door de Firma Petit en Fritsen te Aarle Rixtel, draagt den naam van de Patrones der kerk, de H.Moeder Anna en werd geconsacreerd door Zijne Doorluchtige Hoogheid Monseigneur van de Ven.

De overigens gunstig bekend staande Firma Petit en Fritsen heeft geen eer ingelegd bij de levering van deze klok. De klokkengieters Van de Wouw uit 'Hyntham' afkomstig, verstonden de kunst beter. (*Memoriale parochiae*, p. 16)

Pastoor Petrus Hoekx (opvolger van pastoor Van Thiel in 1931) schrijft in het genoemde *Memoriale parochiae*:

Bij het overlijden van notaris P.W.Maas te Tilburg, ontvangen een legaat van f.1.000,-.

Uit bovenvermeld legaat verder nog aangekocht een nieuwe luidklok, en eene elektrische luidinstallatie van de firma J.A. Elderhorst en Zonen te Zoeterwoude.

Prijs der luidinrichting 497,50 + 46,50 buisleiding.

De nieuwe klok is gegoten bij denzelfden klokkengieter als de vorige klok (zie blz.16) Petit en Fritsen.

Zij is door frater Getulius gekeurd geworden en bleek uitstekend van klankgehalte te zijn.

De diameter bedraagt 74 c.m. Het gewicht is 244 kilogram. Prijs der klok f.312,50. Prijs nieuwe klokkestoel met kogellager f.69,-.

Jaar der gieting 1933. De toon = cis, d.w.z. hoge re.

De inscriptie aan de voorzijde bedraagt:

'Laat voor ons Uw tonen rijzen,

'Die ons naar den hemel wijzen.

'Zie gunstig op Uw volk terneer,

'En breng ons dicht bij den Heer.'

Op de achterzijde staat gegrift:

(Beeldje van de H.Anna)

Hintham prijst St.Anna saâm

Met Maria's Heiligen Naam.

Op Palmzondag, 9 april 1933, is zij plechtig gewijd met bisschoppelijke machtiging door den Hooogerwaarde Heer P. Manders, deken van Valkenswaard, waarbij de pastoor van Hintham fungeerde als diaken, en zijn heerbroer de Zeer Eerwaarde Pater Crescentius Capucijn als subdiaken. (Memoriale parochiae, p.50).

Tenslotte schrijft pastoor Hoekx in 1947 over de huidige luiklok:

Onze goede luiklok (vgl. blz.50), die een gewicht had van 244 KG, fabricaat Petit en Fritsen, werd tijdens de bezetting opgevorderd: 8 Jan. 1943 werd zij op bevel der Duitschers uit den toren gehaald, en op 21 d.a.v. weggevoerd.

In Mei 1946 heeft ons Kerkbestuur aan Jongerius te Amersfoort opgedragen om eene nieuwe bronzen slag- en luiklok tot een verhoogd gewicht van 350 Kg met een diameter van 82 c.m. te doen vervaardigen bij de firma Gebr.s van Bergen te Heiligerlee.

Met enige vertraging arriveerde zij in Maart 1947.

Op 7 April den 2den Paasdag werd zij plechtig gewijd door den waarnemenden Deken, pastoor J.v. der Kamp van Geffen, - met assistentie van den weleerw. Heer Felix Hoekx (Norbertijn) en den weleerw. Pater Marcellus van de H.H.Harten te Nuland, assistent van onze parochie.

De keuring der klok is geschied door Dr. Alb. Smijers, professor in de muziek.

De toon der klok is b.

Volgens het algemeen gevoelen bleek zij prachtiger van geluid en beter van klankgehalte te zijn dan hare voorgangster.

De onkosten ($\pm$ 1700 gld) konden bestreden worden uit giften en gaven van onze geloovigen.

Opschrift:

Van Bergen heeft mij gegoten,

Jongerius heeft mij geleverd.

En verder:

Hintham prijst Sint Anna saâm

Met Maria's heiligen Naam.

(Memoriale parochiae, p.76)

De klok is opgehangen in een stalen frame en wordt elektrisch bediend.

De torenklok van 1947, toestand juli 2000

Het torenuurwerk is geplaatst op het stalen frame en heeft eveneens een elektrische bediening. De tijd wordt aangegeven op drie verlichte wijzerplaten aan de noord-, zuid- en westzijde van de toren.

De elektrische aandrijving van het torenuurwerk wordt via satelliet aangestuurd door de 'atoomklok' in Sindelfingen te Baden-Württemberg (bij Stuttgart) in Duitsland. Die aansturing is inclusief de verandering van wintertijd naar zomertijd in het voorjaar en uiteraard omgekeerd van zomertijd naar wintertijd in het najaar. Er komt geen mensenhand aan te pas; het uurwerk is altijd op de seconde af nauwkeurig.

Het slagwerk van de klok, de hele en halve uren, begint op de seconde van het hele of halve uur. Het luikwerk – om twaalf uur 's middags (Angelus) en om zes uur 's avonds (Vespers) – start 1½ minuut na het begin van het slagwerk. Het luiden geschiedt met bewegingen van de klok waardoor de klepel tegen de rand van de klok slaat. De 'uurslagen' worden veroorzaakt door het slaan van een hamer tegen de rand van de klok. Het luiden van de klok op andere

tijden – b.v. voor de aanvang van een dienst; bij de uitvaart van een overledene – geschiedt door het indrukken van een schakelaar in de sacristie.

Atoomklok, zeer nauwkeurig uurwerk, gebruikt als standaard voor tijdmeting en voor het meten van zeer kleine tijdsintervallen. De werking berust op de overgang van een atoom van de ene energietoestand in de andere. Sinds 1968 is de seconde gedefinieerd op basis van de overgangen tussen de twee hyperfijn niveaus van de grondtoestand van het atoom cesium 133.

Luik klokken in het kerkgebouw

In het kerkgebouw zijn nog twee luik klokken, zogenaamde signaalklokken, aanwezig. Voor beide exemplaren geldt dat er niets hierover in het archief te vinden is. Hieronder volgen de gegevens, bel 1 hangt bij de sacristiedeur, bel 2 in het torenportaal.

Signaalklok (bel 1)

Signaalklok (bel 2)

	Bell 1	Bell 2
gietaar	ca.1915	ca.1973
gieter	onbekend	onbekend
versieringen	zie foto	zie foto
diameter	225 mm	200 mm
gewicht	onbekend	onbekend
hoogte	270 mm incl. 180 mm excl.	220 mm incl. 160 mm excl.
ophanging	zie foto	zie foto
bediening	zie foto	zie foto
herkomst	onbekend	onbekend

Met hoogte incl. en excl. wordt bedoeld inclusief ophangknop en exclusief ophangknop. □

Rosmalen in 1881

Gerrit Mol

In het archief dat Wil van den Elzen aan de heemkundekring schonk, trof de redactie een briefwisseling aan tussen Wil en ene heer Vermooten uit Den Helder. Die contacten waren ontstaan naar aanleiding van de opening van het station in 1979. Vermooten vraagt dan aan Wil om gegevens over ons dorp in de tijd van de opening van het oude station in 1881. Wil verschaftte toen gegevens die ook voor onze lezers in 2015 nog interessant zijn.

Er waren in 1881 3111 inwoners: 1524 mannen en 1517 vrouwen. De gemeenteraad telde 7 leden.

In de gemeenteraad werd gesproken over het onderhands ter beweidning afstaan van grasgewassen die op gemeentegrond staan. Er wordt een proces gevoerd tegen de Zuid-Ooster Spoorwegmaatschappij. De gemeente Berlicum heeft gevraagd om een verharde weg te mogen aanleggen vanaf Jachtlust tot aan hun gemeentegrens en vraagt Rosmalen om een bijdrage. Gemeentegronden worden onderhands verkocht en het raadhuis wordt vergroot. Er wordt een wijziging doorgevoerd van concessievoorwaarden waaronder aan de heer van Hassel vergunning is verleend tot het leggen van ijzeren sporen in Hintham voor de aanleg en exploitatie van een stoomtram van 's-Hertogenbosch naar Helmond. De gemeenteraad neemt een besluit om subsidie toe te kennen aan het Algemeen Armbestuur en keurt hun financiële stukken goed.

Gedeputeerde Staten van de provincie gaan accoord met

de begroting voor 1882. Die is in evenwicht: inkomsten en uitgaven zijn begroot op f 12698,775. De kosten voor het onderhoud van openbare gebouwen bedroegen f 130,93. In 1881 werd 140 meter verharde weg aangelegd van de Weidestraat naar het station (Stationsstraat), dat kostte de gemeente f 1088,88.

Voor de boeren was 1881 een gunstig jaar. Hun arbeiders hadden genoeg te doen. Er waren geen overstromingen. Er was veel aandacht voor onderwijs aan arme kinderen en het bevorderen van regelmatig schoolbezoek. Over het algemeen kon in de winter niet gewerkt worden aan openbare gebouwen en omdat er daardoor weinig werk was voor de arbeidende klasse konden behoeftigen in opdracht van de gemeente woeste grond ontginnen en zandwegen onderhouden.

Een opsomming van zelfstandige bedrijven in 1881: 1 windkorenmolen, 1 bierbrouwer, 5 broodbakkers, 1 goudsmid, 5 hoef- en grofsmeden, 4 houtzagers, 3 huisschilders, 3 kleermakers, 3 klompenmakers, 2 kuipers, 1 leerlooier, 6 loonslachters, 2 mandenmakers, 7 metselaars, 5 schoenmakers, 1 sigarenmaker, 1 straatlegger, 3 stro- en rietdekkers, 9 timmerlieden, 2 wagenmakers, 2 zadelmakers. In deze bedrijven waren in totaal 100 mensen werkzaam.

De winkeliers hadden het niet breed: de mensen gaan naar 's-Hertogenbosch en er komen allerlei venters langs de deur.□

Van 25 t.m 31 oktober organiseert onze heemkundekring een expositie rond grote gezinnen in Rosmalen. Op deze foto alvast een voorproefje: de Familie van der Heijden-van Herpen.

HEEMKUNDEKRING ROSMALEN

DANKT ZIJN SPONSORS

Boundless Business Consultancy	Heihoeven 53	5244 GK	Rosmalen
Timmers Bouwbedrijf bv.	Heikampweg 6	5249 JX	Rosmalen
P.Hoedemakers & Zn. bv.	De Grote Elst 40	5246 JP	Rosmalen
Soos Satisfaction	Fort Alexanderstraat 31	5241 EX	Rosmalen
Dierenspecialzaak Nico van den Berg	Oude Baan 3	5242 HT	Rosmalen
Gebr. Voets Weg- en Waterbouw	Vinkenveld 4	5249 JP	Rosmalen
Car-O-Tech	Hoogstraat 5	5258 BA	Berlicum
v.d.Weide Holding	Pastoor de Leijerstraat 5	5246 JA	Rosmalen
Bouwbedrijf van Niftrik	Friezenstraat 2	5249 JS	Rosmalen
Bouwmans Oliehandel bv.	Westeind 2	5245 NL	Rosmalen

1200

0

ROSMALEN

HEEMKUNDEKRING - ROSMALEN

1200

0

ROSMALEN

HEEMKUNDEKRING - ROSMALEN